

ÇAĞDAŞ DÜNYADA FETRET EHLİ

Sinan ÖGE (*)

Özet

Bu makalede, yaşadığımız çağda İslam coğrafyası dışında yaşayan diğer din mensuplarının inanç açısından dinî sorumluluğu incelenecektir. İman ve küfür kavramlarının temelini oluşturan "bilinçli tercih" olgusu ve geçmiş ve günümüzdeki İslam/Müslüman vizyonunun söz konusu kesimlerin sorumluluğunu belirlemedeki yeri ve önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fetret Ehli, dinî sorumluluk, İslam/Müslüman imajı

Ahl al-Fatrah (People of the Interval) in Modern World

Abstract

In this article it will be studied religious responsibility of whom living outside Islam regions. And it will be emphasized the place of conscious preference in "iman" and "kufr" and image of Islam/muslim for this religious responsibility.

Key Words: *Ahl al-Fatrah (people of the interval), religious responsibility, image of Islam/muslim*

*) Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı sinanoge@atauni.edu.tr, (e-posta: sinanoge@hotmail.com)

Giriş

Dinlerin genel gayesi, din kurucusunun ortaya koyduğu inanç ve davranışlar çerçevesinde insanlığın dünyevî ve/veya uhrevî kurtuluşunu temin etmektir. Aynı şekilde İslâm dininin de temel hedefi insanlığın mutlak kurtuluşunu sağlamaktır. Nitekim Kur'ân bir ön kabul ve tasvir olarak insanlığın hüsranda olduğunu, kurtuluşun iman ve salih amele bağlı kılındığını açıkça ifade eder¹. Öyleyse dinin ön gördüğü kurtuluşun en belirgin şartı “iman”dır. İnanç semantiği açısından “iman” odak kelime iken, onun karşısı olarak “küfr”ü de menfi anlamda merkezi bir kelime olarak görmek mümkündür².

Acaba bu iki odak kavram tüm insanlığı İslâmın kurtuluş teorisi bağlamında sınıflandırmak ve sınırlandırmak için yeterli midir? İnsanların inanmasını(imanını) ya da inkârını(küfrünü) belirlemenin ilk şartı olan bilgilenme/bilgilendirme süreci göz önüne alındığında özellikle inkârın dolayısıyla kurtulamamanın kriterleri neler olacaktır? İslâmın/müslümanların ön gördüğü iman ve inkâr ölçütleri bağlamında, yaşadığımız çağın insanların dinî sorumluluğu neleri kapsamaktadır?

İslâm düşünce tarihinde “fetret ehli” kavramına, geçerli herhangi bir dinî öğretilerden habersiz olan kişiler, Hz. Peygamberin anne ve babası, ergenlik çağına ulaşmadan ölen müslüman ve kâfir çocukları dahil edilmiştir³. Zaman, mekân veya haberleşmenin imkânsızlıkları sebebiyle İslâm vahyinden tam ya da yeterli düzeyde haberi olmayan kişi ya da kesimler de dinî sorumluluk açısından tartışılmıştır⁴. Dolayısıyla “fetret” kavramı, “davetin kendisine ulaşmadığı kişi(ler)” anlamında sadece geçmiş milletleri değil, Hz. Muhammed(sav)’den sonra, nübüvvet ve vahiy bilgisinin ulaşmadığı insanları da içeri-sine almalıdır⁵. Bu çalışmada bizim ele alacağımız husus da yaşadığımız dünyada, İslâm vahyinden yeterli düzeyde haberi olmayan kesimlerin durumudur. Kitleli iletişimin neredeyse sınırsız hale geldiği bir dünyada habersizlikten bahsedilebilir mi? Mevcut haberleşme ve iletişim ağı, dinî sorumluluğu gerektirecek bir tebliğ sayılabilir mi? Müslümanların ve İslâmın, tarihsel ve özellikle modern çağdaki vizyon ve imajı, İslâmın muhatapları için ne anlama gelmektedir? Bu vizyon, dinî sorumluluğu sağlayan bilgilenme ön şartı açısından ne tür bir yansıma taşımaktadır?

Genel hatlarını belirtmeye çalıştığımız bu tablodan da görüleceği üzere, yaşadığımız çağda Müslüman olmamış kişi ya da toplumların dinî sorumluluğunu ve kurtuluş durumlarını belirlemek için şu hususların göz önüne alınması zorunludur:

1. “İman” ve “küfr” kavramlarının mahiyeti ve dinî sorumluluğun bilişsel boyutu
2. İslâm ve müslümanların vizyonu.

1) Bkz., Asr, 103/1-3.

2) İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1988, “k-f-r” md., XII, 118.

3) Yurdağür, Metin, *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı*, İstanbul, 1996, s. 38, 39.

4) Bkz., el-Gazzâlî, Ebû Hamîd, *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Tah. Süleyman Dünya, Kahire, 1961, s. 206.

5) Krş., Akçay, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu*, İstanbul, 2002, s. 45, 46.

1. Bilinçli bir tercih olarak “iman” ve “küfür”

İslâm inanç sisteminin zıt kutuplu bu iki kavramıyla ilgili yapılan tanılamalarda da görüleceği üzere, her iki kavramda da bulunan ana unsur “tercih”tir. İman, lugat açısından *tasdik*⁶, yani haber verenin haberini özümsemek, kabul etmek ve o haberi verenin sadık olduğu inancına varmaktır⁷. Istilahî tanımlamalarda da aynı husus geçerlidir. İmanı oluşturan en temel öge, kalbin fiilidir. Bu da peygamberi, Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hususlarda kalben *tasdik etmektir*⁸.

Tanımlarda da ifade edildiği gibi, imanın gerçekleşmesi için, iman edilmesi gereken bir takım hususların varlığı, bunların bir haber verici tarafından tebliğ edilmesi ve nihayetinde kişinin aktarılan unsurlara yönelik tercihinin kabul noktasında kullanması ve onları kalben onaylaması esastır. Tasdik, haber vericinin haber vermesinden öğrenilen şeye kalbi bağlamak; doğru olduğunu, konuşana tercihli olarak nispet etmektir⁹. İmanla alakalı olarak düşünüldüğünde, peygamberin, varlığını haber verdiği şeyin var olduğunu itiraf etmektir¹⁰. Dolayısıyla iman, kesbidir ve tercihseldir. İmanın emredilmesi, karşılığında mükafat verilmesi de tercihsel oluşu nedeniyledir¹¹. Öyleyse iman, *bilişsel, duygusal ve iradî* boyutları içeren kompleks bir kavramdır. Dini öğretilerin doğruluğuna inanmayı gerektirdiği için bilişsel; sevgi, korku, güven ve teslimiyet gibi unsurları içermesi yönüyle duygusal; bir zorlamayla değil, ihtiyarî bir seçimle gerçekleşmesi nedeniyle de iradîdir¹². İman edilecek hususları dinleme ve anlama zorunluluğundan dolayı *biliş ve anlam*ın bir ön koşul olduğunu söylemek mümkündür¹³.

Yaşadığımız çağda iman etmemiş (inkâr etmiş anlamında değil) toplumları değerlendirecek olmamız nedeniyle bizim için asıl ortaya konması gereken küfrün mahiyetidir. İmanın mahiyetliyle ilgili zikredilenlerden yola çıkılarak, karşıt kavramı olan küfrün de özünün ne olduğu ve nasıl bir eylem olduğu genel olarak anlaşılmaktadır. İmanı oluşturan tasdik zıddı, küfrü oluşturan inkâr ve tekzîbdır¹⁴. Böylece küfr, peygamberi, getir-

- 6) el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbu'l-Tevhîd*, Nşr. Fethullah Huleyf, Dârü'l-Câmiati'l-Mısıriyye, tsz., s. 380.; er-Râzî, *Fahrüddin, el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, çev. Hüseyin Atay, Ankara, 2002, s. 268.; eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Nşr. Alfred Guillaume, Kahire, tsz., s. 471.
- 7) et-Taftâzânî, Sa'duddin Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Akâid* (Kestelî hâşiyesiyle beraber), İstanbul, tsz., s. 151, a. mlf., *Şerhu'l-Mekâsîd*, Tah., Abdurrahman Umeyra, Lübnan, 1998, V, 175.
- 8) en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabşiratu'l-Edille*, I, Nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 421.; es-Sâbü'nî, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, Nşr. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s. 87, 88.; er-Râzî, el-Muhassal, s. 268.; et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 176, 177.; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 125.; İbn Ebî'l-İ'z, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Tahâviyye fi'l-Akâidi's-Selefiyye*, İstanbul, tsz., s. 210.
- 9) et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 184.
- 10) el-Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika*, s. 175.
- 11) et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 184, 186.
- 12) Uslu, Ferit, *Felsefi Açından İmanı Temellendirme*, Ankara, 2004, s. 73, 80.
- 13) Yeşilyurt, Temel, “İman, Objektivite ve Yanlışlanabilirlik”, *Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*, ss. 77-95, Erzurum, 7-9 Eylül 2001, s. 79.
- 14) el-Mâtürîdî, s. 380.; en-Nesefî, II, 406, 410.; et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 184.

miş olduğu herhangi bir hususta tasdik etmemek, yalanlamak¹⁵, daha genel ifadesiyle, iman edilmesi gereken hususlara imanın olmamasıdır¹⁶. Küfürdeki yalanlama durumuna “Hayır, inkâr edenler bir yalanlama(tekzîb) içerisinde dirler”¹⁷ âyeti de açıkça işaret etmektedir. Öyleyse tasdik(iman) bilinçli bir tercih olması gibi, tekzîb(küfr) de aynı şekilde bilinçli bir tercihtir. Bu yüzden kendisinde herhangi bir tercih eyleminin bulunmamasından dolayı marifet ve bilgi(ilm) iman sayılmazken; iman edilecek hususları bilmeme(cehl) de küfr olarak telakki edilmez¹⁸. Tıpkı imanda olduğu gibi, küfürde de bilişsel, duygusal ve iradî vechelerin olduğunu söylemek gerekir.

İman ve küfr, insanın, iradesini kabul ya da red noktasında kullanması olduğuna göre, her iki durumun gerçekleşmesi için iman edilmesi istenen hususların muhataba bildirilmesi ve muhatapın tercih aşamasına getirilmesi zorunludur. Her ne kadar marifet ve bilgi imanın kendisi değilse de, imanı oluşturan tasdike sevk eden bir sebeptir¹⁹. Çünkü tasdik, bir iç söz(kelâm-ı nefsi) olduğundan dolayı ancak bilgi(ilm) ile sâbit olur²⁰.

İmanın tarifi aktarılırken zikredilen “haber vericinin getirdiği şeyler”, “haber vericinin haber vermesinden öğrenilen şey”, “peygamberin, varlığını haber verdiği şey” ifadelerinden, imanın aslî unsurlarından birinin bir haber vericinin ve haberin bulunması olduğunu anlamaktayız. Hitap olmadan muhatap da olamayacağına göre, hangi çağda olursa olsun, inanılması istenen unsurların kendisine haber verilmediği kişi ya da toplumlar fiilen muhatap olmamış demektir. İnsanların, ilahî istekleri öğrenebilmesi için risâletin şart ve azabın da buna bağımlı olduğunu bilmekteyiz: “Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”²¹ Allah’ın insanlara bildirilmesini istediği hakikatlerin ulaştırılmaması, risâletin dolayısıyla muhatap kılmak için gerekli ön şartın tahakkuk etmemesi demektir: “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.”²² Kur’ân’da, cehennemliklerle Cehennem bekçileri arasında geçen şu diyalog ifade etmeye çalıştığımız gerçeği açık bir şekilde doğrulamaktadır: “Onlardan her bir grup Cehenneme atıldığında, Cehennem bekçileri onlara: “Size herhangi bir uyarıcı gelmedi mi?” diye sorarlar. Onlar: “Evet, bize uyarıcı geldi, bizse yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmedir, siz sadece büyük bir sapıklık içerisinde siz dedik” derler.”²³

15) Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut, 1997, III, 546; el-Gazzâlî, *Fay-salu't-Tefrika*, s. 113.

16) Tarifi bu şekilde yapılması, tekzîb haricindeki küfür olasılıklarını kapsamak içindir. Bkz., et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, V, 224.

17) Burûc, 85/19.

18) Cehlî, bir nevi inkâr(cehd) olarak tefsir edip, böylece küfr olarak telakki edenler olsa da bu anlayış kabul görmemektedir. Bkz., et-Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsıd*, V, 184, 226; el-Mâtürîdî, s. 380.

19) el-Mâtürîdî, s. 380.

20) el-Cüveynî, İmamı'l-Harameyn Ebu'l-Me'âli Abdülmelik, *el-İrşâd ilâ Kavâitü'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, Tah. Es'ad Temîm, Beyrut, 1996, s. 333.

21) İsrâ, 17/15.

22) Mâide, 5/67.

23) Mülk, 67/8,9.

Kur'an'ı Kerim'de küfrün, ilahî hakikatler, va'd ve tehditlerin bildiriminden sonraki yalanlama ve reddiyeler için kullanıldığını açıkça görmekteyiz. Pek çok ayette inkâr fiili nesnesiyle birlikte zikredilir. Bu da küfr hükmünün verilebilmesi için inkâr edilen nesnenin bildiriminin bir ön gereklilik olduğunu göstermektedir. Yukarıda değinildiği üzere *küfür, salt bir inanmama değil, iman edilmesi teklif edilen hususları inkâr etme, kabul etmeme ya da yalanlamadır*. Bu durumdaki bir insana kök anlamı "örtmek, gizlemek" olan²⁴ "küfr"ün fâili olarak kâfir denmesi de, onun kendine verilen nimetleri örtmesi ya da Allah'ı bilme ve O'na inanma yollarını kendine kapatması sebebiyledir²⁵. Dolayısıyla şayet ilahî çağrı insanlara ulaşmamış, yani bilişsel süreç gerçekleşmemişse azabın da olmayacağı ve aksinin bir zulüm olduğu Kur'an'da belirtilmiştir:

"(Allah şöyle diyecek:) "Hayır, öyle değil! Âyetlerim sana geldi, sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve kâfirlerden oldun."²⁶

"Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci - başkan- seçmiştik. Allah şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekatı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır."²⁷

"Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir."²⁸

"İnkâr edenler var ya, muhakkak onlara: "Allah'ın (size) gazabı, sizin kendinize olan gazabınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkâr ederdiniz" diye seslenilir."²⁹

"Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz?"³⁰

"Bu(azab)nun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı. Bu yüzden Allah da onları yakalayiverdi."³¹

24) İbn Manzûr, XII, 118.

25) Uslu, s. 278, 279.

26) Zümer, 39/59.

27) Mâide, 6/12.

28) Nûr, 24/55.

29) Mü'min, 40/10.

30) Al-i İmrân, 3/101.

31) Mü'min, 40/22.

*"Fakat kendilerine Hak gelince, "Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz" dediler."*³²

*"Andolsun, Mûsâ'yı da, "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat" diye âyetlerimizle gönderdik... Sizden önceki Nûh, Âd, ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin -ki onları Allah'tan başkası bilmez- haberi size gelmedi mi? Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar (öfkeden parmaklarını ısırmak için) ellerini ağızlarına götürüp, "Biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de derin bir şüphe içindeyiz" dediler."*³³

"(O gün Allah şöyle diyecektir:) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyan peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

*Bu (peygamberlerin gönderilmesi), Allah'ın, halkları habersizken ülkeleri haksız yere helâk etmeyeceği içindir."*³⁴

Buna göre, inanılması istenen hususlara yönelik tercih durumuna gelmemiş dolayısıyla iradesini kabul ya da red noktasında kullanmamış olan insanlar, irade tahsisine göre verilen "mümin" ya da "kâfir" isimlendirmelerinin alanına girmezler. Öyleyse yaşayan tüm insanlığı inancın iki odak kavramı olan iman(mü'min) ve küfr (kâfir) kelimelerine sığdırmak gerçeği yansıtmaz. Bu kavramlar tebliğe fiilen muhatap olan kişiler için kullanılabilir. Bu durumu basit bir örnek ile ifade edebiliriz: Bir okulun A ve B olmak üzere iki sınıfının mevcut olduğunu kabul edelim. Okulun öğrencileri kendi tercihlerine göre bu iki sınıftan birine tahsis edilmektedir. Böylece A ve B sınıflarına ait olmak, okula kayıt olma ön şartına ve öğrencilerin tercihinine göre gerçekleşmiş olacaktır. O okula kayıt olmayan pek çok öğrenci, A ve B sınıfına ait olmak gibi bir özelliğin tabii olarak muhatapı olmamış, dolayısıyla o kategoriye dahil edilmemiş olacaktır. Okul çağına gelmiş diğer çocuklar, o okul ve sınıfları için potansiyel birer muhatap olmakla birlikte, fiilen bir muhataplıktan bahsedilemez. Aynı şekilde İslâm inanç sisteminin potansiyel muhatapı olan tüm insanlık, bu hitaba fiilen muhatap olmadan, fiilî muhataplığın kavramları olan iman (mümin) ve küfr (kâfir)ün sınıflandırmasına da girmemiş olur.

Dinî sorumluluk için davet ve tebliğin şart olduğu anlaşıldıktan sonra, konunun çözümlenmesi için irdelenmesi gereken ikinci husus, yaşadığımız çağda İslâm coğrafyası dışında bulunan insanların durumudur. İletişim şartlarının oldukça geliştiği bir süreçte habersizlikten bahsedilebilir mi? Dünya kamuoyunda Müslümanların sahip olduğu veya gösterildiği şekliyle oluşan İslâm imajı dini sorumluluğu gerektirecek bir davet sayılabilir mi? Bu sorulara verilecek cevap Müslüman coğrafyası dışındaki insanların durumunu belirleyen kriter olacaktır.

32) Zuhurf, 43/30.

33) İbrâhîm, 14/5, 9.

34) En'am, 6/130, 131.

Gazzâlî *Faysalu't-Tefrikası*'nda, kendi zamanında yaşayan ve kendilerine davetin ulaşmadığı Türk ve Rum bölgelerindeki Hristiyanların da ilahî rahmetin kapsamı altına gireceğine inandığını belirtmektedir. Bu coğrafyalardaki insanları üç sınıfa ayırmaktadır:

1. Hz. Muhammed'in isminin kendilerine asla ulaşmadığı insanlar. Bunlar mazurdurlar.

2. İslâm beldelerine komşu olan ve onlara karışan kişiler. Bunlar peygamberin ismini, özelliklerini ve göstermiş olduğu mucizeleri öğrendikleri için inkâr etmeleri durumunda kâfirdirler.

3. İlk iki derece arasında bulunanlar. Bunlara peygamberin ismi ulaşmakla birlikte onun özelliklerini öğrenememişlerdir. Hatta tıpkı Müslüman çocukların, İbn Mukaffa adında bir yalancının kendini Allah'ın gönderdiği ve nübüvvet iddiasında bulunduğunu işittikleri gibi, söz konusu kesimler de çocukluklarından beri, ismi Muhammed olan ve peygamberlik iddiasında bulunan bir yalancının ortaya çıktığına dair haberleri işitmişlerdir.

Gazzâlî bu son sınıfı birinci maddedekiler gibi düşünür. Çünkü onlar Peygamberin ismini duymuş olsalar bile onun gerçek özelliklerinin aksini de duymuşlardır. Bu durum ise, insan zihninin araştırma güdüsünü harekete geçirmez³⁵.

Yaşadığımız çağdaki çoğu insanın, Gazzâlî'nin üçüncü maddede nitelediği sınıfa gireceğini söylemek mümkündür. Gazzâlî'nin meseleye bakış açısı ilahî rahmetin tecellisini yansıtmak bakımından son derece önemlidir. Bu bakış açısı bizim de meseleyi değerlendirmedeki temel paradigmamızı oluşturmaktadır.

2. Müslüman/İslâm İmajı

Herhangi bir İslâmî tebliğe muhatap olmamış ya da bir takım yönlendirmeler sonucu dinler ve hususen İslâm hakkında bir araştırma yapmamış kişilerin İslâm hakkındaki bilgisi, kendi kültürel çevresinde almış olduğu subjektif bilgi ve de kamuoyunda oluşan/oluşturulan Müslüman/İslâm imajından ibarettir. İnsan zihninde başka bir kültüre mensup olan kişilerle tanıştığında, onlardan edindiği izlenimi o kültüre genelleme gibi bir basmakalıplık olabilmektedir³⁶. Dolayısıyla müslüman fertlerin oluşturduğu ya da onlar hakkında oluşturulan imaj, İslâmî kültür hakkında genellenmektedir. Bu nedenle söz konusu subjektif bilginin mahiyeti ve imaj unsuru, ele aldığımız kesimlerin dini sorumluluğunu belirlemede ihmal edilmemesi gereken bir belirleyicilik taşımaktadır.

Dünya üzerinde önemli bir coğrafyaya sahip olan Hristiyanların İslâm toplumuyla ilişkisi sürekli var olagelmıştır. Bu ilişkilerde teolojik mücadelelerin yanında siyasi çatışmaların belirleyici bir yoğunluğu olmuştur³⁷. İktidar çatışması, inanç ve fikir boyutuna da sıçramış olduğundan, dinlerin birbirini tanımlamasında kendi inançlarından kay-

35) Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, s. 206.

36) Köylü, Mustafa, "Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1, ss. 111-138, Yıl: 2003, s. 129.

37) Düzgün, Şaban Ali, "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 20, 2004, (Din ve Terör Özel Sayısı), ss. 73-92, s. 85.

naklanan bakış açısının yanında, söz konusu çatışmaların yönlendirmeleri de etkili olmuştur. Genel anlamda her din mensubu kendi dininin hak oluşu ve mutlak kurtarıcılığına inanır. İslâm coğrafyası içerisinde yetişmiş bir insanın diğer dinleri batıl görmesi gibi, örneğin Hristiyan kültürü içerisinde yetişmiş bir fert de Hristiyanlığı diğer dinlere göre gerçeğe daha yakın olarak kabul edecektir³⁸. Aynı şekilde bir Yahudi ya da Hindu açısından tek doğru din, kendi dinidir³⁹.

Hristiyan din adamları ve özellikle kilise babalarının öğretilerine göre, Hristiyanlık semavi dinlerin sonuncusudur ve ondan sonra hiçbir din gelmeyecektir. İsa'nın çarmıhta insanlar için ölmesiyle Allah, bütün insanlıkla uzlaşmış bulunmaktadır. Dolayısıyla artık yeni bir dine gerek kalmamıştır. İsa ile din zirveye ulaştığından, daha sonra ortaya çıkan tüm dinler batıldır⁴⁰. Hristiyanlıktan başka herhangi bir dini geçerli saymayan kilise, Kartaca piskoposu Aziz Kipriyanus(M.S. 250-258)'un formüle ettiği "Kilise dışında kurtuluş yoktur" öğretisiyle, diğer inançlıların ebedi olarak cehennemle cezalandırılacakları inancını benimsemişlerdir⁴¹. Her ne kadar II. Vatikan Konsili⁴²'nden sonra diğer inançlara karşı kapsayıcı teolojiler gelişmişse de bu teorilerde aslanan kurtuluş yine Hristiyanlık eksenlidir. Müslümanların kurtuluşunda ise esas alınan İslam dini değildir. Onlar, kapsayıcı anlayışla Hristiyan inancına çağrılarak kurtarılması gereken halklar arasına alınmış olmaktadır⁴³.

Gerek inançlarının bu şekilde yönlendirmesi gerekse tarih boyunca vuku bulan çatışmaların etkisiyle, ortaçağ Hristiyanlığı, İslâm'ı Şeytan'ın dini, Hz. Muhammed'i de Şeytan'ın elçisi olarak görmüşlerdir⁴⁴. Başta İslâm olmak üzere Hristiyanlık dışı tüm dinler, "şeytani güçlerin ürünü" veya "Tanrı'nın orijinal dininden zamanla dejenerasyonla kopmuş" olarak kabul edilir⁴⁵. Bu algılayışta, "büyük düşman" olarak görülen müslümanların peygamberi Muhammed, karanlıklar prensi şeytan Mahound'a dönüştürülmüştür⁴⁶. Hakkında yapılan tasvirler O'nu, "eflatun giyinen, dudakları boyalı, kokulu şeylerden ve çiftleşmekten hoşlanan, ele başı bir tecavüzcü"⁴⁷, ikiyüzlü, sahtekar, insanların saflığını sömüren, saldırganlık ve ahlak dışılık örnekleri sergileyen biri⁴⁸ olarak gös-

38) Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara, 1982, s. 157.

39) Bkz., Adam, Baki, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, 2002, s. 9, 10, 53; Aydın, Fuat, *Yahudilik*, İstanbul, 2004, s. 162.

40) Akdemir, Salih, "Müsteşriklerin Kur'an'ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları", *AÜ-İFD*, 1989, cilt:31, ss: 179-210, s. 186.

41) Adam, s. 12, 78.

42) Bkz., Aydın, Mehmet, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya, 1991, s. 56-62, 84.

43) Adam, s. 158.

44) Akdemir, s. 186.

45) Gökkır, Bilal, "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslâm Araştırmalarında Hristiyan Polemiği", *Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002-Adapazarı, ss. 391-397, Ankara, 2003, s. 391.

46) Watt, Montgomery, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İstanbul, 1991, s. 21; Düzgün, s. 85; Adam, s. 149.

47) Kabbani, Rana, *Avrupa'nın Doğru İmajı*, çev. Serpil Tuncer, İstanbul, 1993, s. 24.

48) Cuayyt, Hişam, *Avrupa ve İslâm*, çev. Kemal Kahraman, İstanbul, 1995, s. 22.

termekteydi. Latin Katolik Kilisesi'nin ön yargılı, kasıtlı niteleme ve yönlendirmeleri asırlar boyunca süregelmiş ve günümüzdeki ders kitaplarında yer almaya devam etmiştir⁴⁹. Neticede Hristiyanlar Hz Muhammed ve O'nun dininden nefret edecek şekilde yetiştirilmişlerdir⁵⁰.

İslâm hakkındaki bilgi çerçevesinin oluşumunda belirleyici faktör olarak Doğu'ya yönelik ticari seyahatler yapan gezginlerin ve genel anlamda Oryantalistlerin rolü de büyüktür. Doğu toplumlarını durağan ve gelişme özelliğinden yoksun oldukları için geri kalmış/kalacak, ilkel ve vahşi bir kesit olarak ele alış teorilerinin⁵¹ gereği olarak, onların İslâm'ı araştırmalarının temel sâiki, İslâm'ın ruhî ve kültürel değerlerini inkâr ve onları küçük düşürmektir. Diğer medeniyetlere göstermiş oldukları iyi niyeti İslâm'a karşı göstermeyerek, tam ve kolay anlaşılabilir İsa ve Buda'nın aksine, İslâm peygamberinin karışık ve muğlak olduğunu ifade etmektedirler⁵².

Diğer toplumların İslâm'ı algılayış ve nitelendirmelerinde, İslâm'la özdeşleştirdikleri milletler hakkındaki nitelendirmeleri imaj oluşturma açısından son derece önemlidir. İslâm'ın ilk olarak ortaya çıktığı ve geliştiği Arap toplumuyla, daha sonra bu dinin en etkin temsilcileri olan Türkler hakkında oluşturulan imajlar aynı zamanda İslâm hakkındaki bakış açılarını da yansıtmaktadır. Örneğin, İslâm'ı Araplaştırarak anlayan/anlatan Amerikalılar, yüzleri aşan sayıda yapmış oldukları filmlerde, Arapları dolayısıyla Müslümanları, çölde yaşayan, develere binen, birbirleri ile savaşan, esir pazarlarında kadın alıp satan karakterler olarak gösterirler. Son yıllarda bu imaja, ölüm saçan terörist, göbekli, yağlı, çengel burunlu, aptal görünüşlü, kaypak, sekso manyak, zengin ve ahlaksız tipler meleri de eklenerek⁵³, bırakın örnek alınmayı, uzak durulması gereken ve kötü örnek olarak gösterilebilecek bir müslüman portresi çizilmiştir. İran Devrimi ve sonrasındaki bir takım rehine krizleri, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali sonrası gelişmeler, Amerika'daki bazı kentlerinde vuku bulan terör eylemleri ve özellikle 1993'de New York'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasından Müslümanların sorumlu tutulması bu ülkedeki insanların, Müslümanlara bakışını iyice olumsuzlaştırmıştır. Ortaçağ Müslüman tasavvurunun tasvirinde kullanıldığı gibi, yaşanan bu olayların psikolojik desteğiyle yine pek çok filmde müslümanlar terörist ve insanlık düşmanı olarak gösterilmiştir⁵⁴. Benzer şekilde çizilen Türk(müslüman) portresi ise, dünyaya halihazırda dehşet saçan, terörize eden, zarar veren, şehvete yenik düşmüş, kilisenin vaaz ettiği cinsel edepten yoksun, zevk düşkünü, kendini dizginlemekten aciz, zalim ve sinsî insan şeklindedir⁵⁵.

49) Düzgün, s. 85, 86.

50) Deedat, Ahmed, *Kitâb-ı Mukaddes Allah Sözü müdür*, İstanbul, 1998, s. 92.

51) Şentürk, Recep, "Oryantalizm ve Sosyal Teori", *Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002-Adapazarı, ss. 43-52, Ankara, 2003, s. 45, 49.

52) Schuon, Frithjof, *Comprendre de L'Islâm* (Gallimord Imprime en France 1961), s. 117. (Cerrahoğlu, İsmail, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİFD*, c. 31, Ankara, 1989(40. yıl özel sayısı), s. 113, 114'den naklen.)

53) Keskin, Abdulbaki, "Amerika'da Müslüman İmajı", *Müslüman İmajı* (Kutlu Doğum Haftası:1995), Ankara, 1996, ss. 31-48, 33, 34.

54) Keneş, Bülent, *Batı Medyasında İslâm İmajı*, İstanbul, 1998, s. 136, 139, 140.

55) Vergin Nur, "Avrupa ve İslâm ya da Avrupa'da İslâm", *Müslüman İmajı*(Kutlu Doğum Haftası:1995), Ankara, 1996, ss. 11-19, s. 13.

18. asra ait olan ve Avrupa'nın çeşitli milletlerini tasvir eden bir Avusturya halk resminde bir Türk, kurnaz ve şeytani zihinli, dini ise şeytani olarak tarif edilir⁵⁶. Pek çok örnekleri görülen portrelerde müslümanlar, canavar bir ırk görüntüsünde; çirkin, kara ve köpek kafalıdır⁵⁷. Amerika Birleşik Devletleri'nin Princeton Üniversitesinde yaklaşık yirmişer yıl arayla yapılan anketlerde ortak bir sonuç olarak çıkan Türk imajında yine zalim, saldırgan, tembel ve dindar nitelermeleri yer alır⁵⁸.

Ortaçağ boyunca, eli kanlı ve kılıçlı olarak tasavvur edilen müslüman erkeğin kadını ise hareme sıkışmış, vücudunu gösteren tül giysiler içerisinde gününü sıkıntı içerisinde geçiren ve erkeğinin şehvetini tatminden başka bir fonksiyonu olmayan bir zavallı olarak görülmüştür⁵⁹. Onlara göre hayvanlar gibi muamele gören milyonlarca müslüman kadın, Güney Afrika'da ırk ayrımının olduğu dönemlerdeki zencilerden daha az özgürdür ve esarete daha yakındır⁶⁰. Şehvet unsuru olmakla birlikte, aynı zamanda dünyanın en fattan kadını, mağrur, kibirli, kalles, zalim ve iffetsizdir⁶¹. Şehvet tutsağı olarak gösterilen Müslümanların ahiret inançlarının da aynı doğrultuda olduğu ifade edilmiştir. Hıristiyanlara göre cennet, saf, temiz ve manevi bir haz iken; müslümanlara göre, bayağı ve kaba ruhlarının bir yansıması olarak bedensel zevklerin diyarıdır⁶². Ortaçağdan nakledilerek devam ettirilen bu perspektif, okul kitaplarında da okutularak⁶³ yeni yetişen nesiller aynı imajla donatılmıştır. Çocukluğundan beri bu şekilde dinî telkin alan bireylerin, aldıkları eğitimin tesirinden kolay kolay kurtulamayacağı unutulmamalıdır.

Bu imajların ilkel duygulara hizmet eden bir inanç olarak gördükleri⁶⁴ İslâm dinine nasıl yansıtıldığını ise, Renan'ın şu ifadeleri gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Herkes, Müslüman ülkelerin halihazırda içinde bulunduğu aşağılık durumundan haberdardır. İslâm tarafından yönetilen devletlerin inhitata geçişinden, eğitimini ve kültürünü bu dinden alan ırkların entelektüel nakiseliğinden haberdardır. Doğu'ya ya da Afrika'ya giden herkes, müslümanın ne kadar dar kafalı olduğunu, kafasının adeta demir bir cendere içinde olduğunu ve bütün bunların onu ne denli bilime kapalı, yeni bir şey öğrenmekten aciz, yeni fikirlere duyarlılıktan yoksun bir hale soktuğunu bilir. On ya da on iki yaşına doğru, o saate kadar zeki olan Müslüman çocuk, dinî eğitimden geçtikten sonra birden bire fanatikleşir, hakikat olduğunu zannettiği bir şeye sahip olmanın verdiği budalaca kibrine kapılır ve aslında onun aşağılık olmasını sağlayan bir imtiyazdan mutluluk duyar."⁶⁵ Bu bakış açısıyla İslâm, "çöl fanatizminin, tiksindirici bir cinselliğin, hu-

56) Ortaylı, İlber, "Slav Dünyasında İslâm ve Müslüman İmajı", Müslüman İmajı(Kutlu Doğum Haftası: 1995), Ankara, 1996, ss. 21-29, s. 25.

57) Kabbani, s. 23.

58) Sitebölükbaşı, Şaban, (Müzakere metni), Müslüman İmajı, s. 102.

59) Baloglu, A. Bülent, (Müzakere metni), Müslüman İmajı, s. 93.

60) Keneş, s. 79, 80.

61) Kabbani, s. 38.

62) Kabbani, s. 26.

63) Güngör Veyis, (Müzakere metni), Müslüman İmajı, s. 69.

64) Kabbani, s. 122.

65) Vergin, s. 16.

rafelerin ve kaderciliğin berbat bir karışımıdır. Müntesiplerini insanlığın daha yüksek sosyal biçimlerine yönelik faaliyetlerine katılmaktan alıkoyar.”⁶⁶ Kur’ân’da yer alan, müslüman olmayanlara yönelik ilahi tehdit ve azab ifadeleri birer “terör unsuru” olarak yorumlanmakta, böylece müslüman zihniyetinde varsayılan terörizm direkt olarak Kur’ân’la bağdaştırılmaktadır. Neticede İslâm, “*Şayet doğruysa, akıllı bir insanı çıldıratabilecek olan, büyük ve korkunç ilahi sistemlerdendir*”⁶⁷

Yaşadığımız süreçte de İslâm ve Müslüman imajı değişmiş ya da değiştirilebilmiş değildir. Batı toplumları, tarihten aldıkları imaj mirasını devam ettirmekte, hatta bu imajlarına yenilerini eklemektedirler. 19. yüzyılda bu imajın pekiştirilme amaçlarının önemli bir tanesi, emperyal hedeflerdir. Doğu insanı ilkel, tembel, seks düşkünlü, vahşi, fanatik bir şekilde dindar, saldırgan ve kendini idare etmekten aciz olarak sunulduğunda, üstün(!) Batılı’nın bu ülkelere hakimiyet kurmasının haklı gerekçesi de “medeniyet projesi” sloganıyla hazırlanmış olacaktı⁶⁸. Müslümanlar hakkında yaygın olarak kullanılan ve belki de güncel anlamda en önde gelen imaj, fundamentalizm, köktencilik, fanatizm ve terördür. Avrupa’nın İslâm’a adeta isim olarak verdiği nitelik fundamentalizmdir. İslâm-la birlikte çağrıştırılan bu kavram, sosyo-politik bir dehşet programı ve eylem planı olarak algılanmaktadır. Bu algılayış pek çok akademik faaliyetle ve medya gücüyle desteklenmektedir⁶⁹. İslâmın fundamentalizm ve şiddetle paralel anlamda kullanıldığı İngiliz medyasında, İslâm hakkında olumlu sayılabilecek istisnai yazılara tahammül bile gösterilmemektedir⁷⁰. Medyanın modern toplumların adeta sinir sistemini oluşturmaları ve değişik boyutlarda da olsa her ferдин duygu ve düşüncelerini etkileme ve yönlendirmede son derece etkin olması⁷¹, İslâmın modern dünyada algılanışının mahiyetine yönelik önemli ipuçları vermektedir. Bunun bir yansımasını The New York Times’ın 7 Mayıs 1991 tarihli nüshasındaki bir haberinde bulabiliriz. Riverdale’de Yahudi bir öğretmenin Hristiyan ve Yahudilerden oluşan öğrencilerine, İslâm denince akıllarına ilk gelenin ne olduğu sorusuna aldığı cevaplar hemen hemen aynıdır: Bir öğrenci “İlk önce savaş ve şiddet, ardından da kara çarşafı ve kocalarının 10 fit arkasından yürüten kadınlar” derken, çoğunluğun cevabında şu ifadeler yer alır: Savaş çıkırtkanları, dinî fanatikler, hoşgörüsüzlük, militaristlik, geri kafalılık ve cahillik⁷².

Bülent Keneş’in The New York Times ve The Times gazetelerinin 1990-1995 tarihleri arasında İslâm ve Müslümanlar hakkındaki haberlerine yönelik yaptığı araştırmalarının sonucu, medyanın oluşturduğu imajı yansıtan önemli örneklerdendir. İlgili haberler-

66) Uyanık, Mevlüt, “Medya ve Müslüman İmajı”, *Müslüman İmajı* (Kutlu Doğum Haftası:1995), Ankara, 1996, ss.287-295, s. 290.

67) Flew, Antony, “The Terrors of Islam”, *Challenges to The Enlightenment*, Ed. By Paul Kurtz, Prometheus Boks, NY, 1994, s. 279.

68) Kabbani, s. 15, 76; Cuayyıt, s. 28.

69) Vergin, s. 18, 19.

70) Keneş, s. 109, 110.

71) Uyanık, s. 287.

72) Keneş, s. 135, 136.

de göze çarpan en önemli unsurun İslâm ile “terör”ün sürekli birlikte işlendiğidir. Yine İslâm ve İslâm ülkeleri ile ilgili haberlerin çoğunluğu, şiddet çağrışımı yapan ya da dehşet ve şiddete göndermeler yaparak normal bir insanda nefret uyandıracak bir tarzda olan olaylardan ibarettir⁷³. “Din” ve “terör” arasındaki ilişkiye yönelik yapılan bir literatür çalışmasında ortaya çıkan listede “İslâm”ın ya da İslâm dünyasıyla alakalı yer ve kişi isimlerinin yer alış sıklığı⁷⁴ da fiilî bir göstergedir.

Batı ve Doğu’da insanlar dinî ya da en azından manevî arayışlar içerisindedir. Bu arayışlar sonucunda ulaşılabilecek en önemli merkezlerden birisi de İslâmdır. Toplumlara İslâm’a olabilecek yönelişlerinin önünü kesmek amacıyla kullanılan en etkili yöntemlerden biri belki de ilk sırada geleni, yukarıda örneklerini aktardığımız unsurların kullanılarak İslâm imajının genel olarak kötülenmesidir. Bunun sağlanması için tüm dünyayı tehdit eden “terör” olgusu yoğun bir şekilde işlenmiş, müslüman fert ve kavramlar (cihad gibi) bu doğrultuda kullanılmış ve neticede “İslâmcı terör”, “İslâm terörizmi” gibi klişeler insanların zihni yapısında önemli bir yer işgal etmiştir⁷⁵. Amerika’da 9 Ocak 2003 tarihinde yürürlüğe giren bir yasada tedbir ve mücadele kapsamında belirlenen 447 terörist grubun 354 tanesinin (%80) müslümanlardan oluşması⁷⁶ tesadüfî değildir. Müslümanların çoğunluğunu terörist olarak görmeyenler bile, “ama günümüz teröristlerinin çoğunluğu müslümandır” yargısındadır⁷⁷. Neticede oluşturulan bu imajla anti-İslâmcı bir atmosfer oluşturulmuş, böylece İslâm’a olan yönelme engellenmeye çalışılmış ve Hristiyanların dinlerinden cayma olasılığına karşı zihinlerini koruyabilmeleri temin edilmiştir. Watt, bu durumun İslâm medeniyetinin Batı’ya göre üst düzeyde olduğu dönemde de aynı olduğunu ifade eder. Aşağılık kompleksine giren Hristiyan bilginler, çarpıtılmış bir İslâm imajı oluşturarak Hristiyanlığın İslâm’dan üstün bir din olduğunu göstermeye çabalamışlardır. Bu çarpıtılmış imajın bugün de Batıyı etkilediğini ifade eden Watt, sözkonusu imajın ana unsurları olarak şunları saymaktadır:

1. İslâmî akîde, bünyesinde çok sayıda asılsız iddia barındırmaktadır.
2. İslâm kılıçla yayılmış bir şiddet dinidir.
3. İslâm özellikle cinsel konularda bir kendine düşkünlük belirtir.
4. Muhammed ahlâkî zayıflıkları yanında, bir sahte din kurucusudur; ya şeytanın bir temsilcisi ya da âletidir⁷⁸.

73) Keneş, s. 72.

74) Bkz., Çapcıoğlu, İhsan, “Terör Tipolojileri Üzerine Bir Literatür Taraması”, *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 20, 2004, (Din ve Terör Özel Sayısı), ss. 387-414, s. 398-402.

75) Tosun, Cemal, “Küreselleşme, Din ve (İslâmcı!) Terör”, *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 20, 2004, (Din ve Terör Özel Sayısı), ss. 13-18, s. 17.

76) Banroff, Greg, “Risk Bölgeleri: Batının Terör Üzerine Görüşleri ve İslâm’ın Yeri”, çev. Şahin Gürsoy-Hakkı Kardeşahin, *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 20, 2004, (Din ve Terör Özel Sayısı), ss. 377-386, s. 384.

77) Lewis, Bernard, *İslâm’ın Krizi*, çev. Abdullah, Yılmaz, İstanbul, 2003, s. 119.

78) Watt, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, s. 21.

Artık, Naipaul'ın ifadesiyle "Batı'nın toplumsal yaşamına herhangi bir şekilde İslâm kapsamında bir alternatif aramak bir sapmadır ve üstünlük, beceri kazanma girişiminden rezilce bir düşüştür."⁷⁹ Fundementalizm ve terörizm göstergeli eleştiriler altında İslâm'ı da usta bir şekilde tehdit unsuru olarak gösteren Bernard Lewis'in şu ifadeleri de İslâm'ın varlığının onlar için ne anlama geldiğini gayet açık bir şekilde göstermektedir: "...Eğer fundamentalistlerin hesabı doğru çıkar ve savaşlarını kazanırlarsa, dünyayı, özellikle de İslâm'ı benimseyen parçalarını⁸⁰ karanlık bir gelecek bekliyor demektir."⁸¹

İslâm ve müslümanlar hakkında kasıtlı olarak oluşturulagelen bu imajda tamamen karşı tarafı suçlamak isabetli olmaz. Oluşan/oluşturulan bu imajda bizzat müslüman fert ve toplumların payı görmezlikten gelinemez. Yaşadığımız çağda müslümanlar, geri kalmış ya da en iyi ihtimalle gelişmekte olan toplumlar kategorisindedir. Bireysel gelişim düzeyi, ekonomik seviye, ahlaki yapı, bilimsel ve teknolojik kalkınma gibi hayatın pek çok alanında geri kalmışlığın kıskacı içerisinde. 1999 yılı itibarıyla bütün Arap ülkelerinin gayri safi milli hasılası(531,2 milyar dolar), sadece İspanya'ninkinden(595,5 milyar dolar) daha düşüktür. Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılında Müslüman ülkelerin ortalama yıllık geliri dünya ortalamasının sadece yarısı seviyesindedir. Kitap satışı ve okuma oranlarında Müslüman ülkeler, listelere giremeyecek kadar düşük düzeydedir.⁸²

Dünya ve âhiret saadetini va'deden, evrensellik ve nihâlik iddiasında bulunan bir dinin müntesiplerinin maddî ve manevî bir çöküntüde oluşu, tabii olarak o dinin de sorgulanmasına sebep olacaktır. Bu durumun İslâm'dan kaynaklanmadığını hatta tam aksine hayata İslâmî bakışın olmayışından neş'et ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu söylem İslâmın gerçekliğini bilen, yaşayan müslümanla yaşanmayan İslâm'ı eşleştirmeyenlere aittir. Tarihsel bir önyargıya sahip diğer insanların, bu durumu İslâm'ın aleyhine kullandığı ve kullanacağı açıktır. Nitekim, Batı medeniyetinin temelinde İslâm'ın olduğu iddialarına cevap verirken Bağımsız Protestan Kiliseler Birliği Basın Sözcüsü İsa Karataş'ın yönelttiği şu sorular bunun en somut örneğidir: "İslâm medeniyetinin etkileri Avrupa'da aydınlanma çağını sağlıyor da, İslâm aleminin aydınlanmasını neden sağlamıyor?... İncil okuyan Batılılar aya giderken, Kuran okuyan Müslümanlar neden hala yaya? Batılılar Kuran sayesinde ilerledilerse, acaba kafaları Müslümanlarınkinden daha çok mu çalışıyor da, Kuran'ı onlardan iyi anlıyor ve kullanabiliyorlar? Ve son bir soru, bütün bilimsel gelişmelerin, İncil'in Batı dillerine çevrilmesinden sonra gerçekleştirilmesi acaba sadece bir rastlantı mı?"⁸³ İslâm ve Müslüman imajıyla ilgili tarihten aldığı sübjektif bilgiyi bugüne taşıyan, müslüman toplumların durumu ve 11 Eylül 2001'de ya-

79) Kabbani, s. 24, 159.

80) Vurgu bize ait.

81) Lewis, s. 139.

82) Lewis, s. 103, 104.

83) Karataş, İsa, *Gerçekleri Sapıranlar*, İstanbul, 1997, s. 194.

şanan İkiz Kuleler'e saldırı olayı gibi söz konusu birikimle örtüşen/örtüştürülen yeni hadiselerle karşılaşan toplumların, İslâm'ı kurtarıcı ve evrensel bir din olarak tasavvur etmelerini, zihinlerinde bu gaye doğrultusunda araştırmaya sevk edecek bir yönelmenin olabileceğini düşünmek insan ve toplum psikolojisini inkârdan başka bir şey değildir.

Değerlendirme ve Sonuç:

İman ve inkârda ana unsurun kişinin iradesini kabul ya da red doğrultusunda kullanması olduğunu belirtmiştik. İman ve inkârın nesnelerinin bilinişi, bizzat dinin kaynağı ya da gerçek temsilcileri tarafından sağlanmadığında, bu bilişsellik, her kültürün kendi öğretilerine ve ilgili konuların bölgesel ya da global imajına göre oluşacaktır. Aynı gerçeklik İslam dini hakkında da geçerliliğini sürdürmektedir. Yaşadığımız süreçte İslam coğrafyasına yakın ya da uzak pek çok insan ve toplum büyük oranda bu dairenin içerisindedir. Yukarıda değişik örneklerini vermeye çalıştığımız üzere, büyük bir çoğunluğun İslam hakkındaki tarihî ve güncel bilgi haritası sınırlı ve de yanıltır. İletişim unsurlarının İslam'ı ve müslümanları nasıl bir imajla tanıttığına dair örnekleri de göz önüne aldığımızda bu yolla da İslam'ın gerçek değer ve öğretilerinin bilinmediğini söylemek güç değildir. Öyleyse İslam dinini kendi kaynaklarından öğrenmeyen ya da İslam'ı anlatabilecek bir müslümanla karşılaşmayan kişiler hakkında, dinî sorumluluğun olmazsa olmaz şartlarından olan "tebliğ", sorumluluğu gerekli kılacak şekilde gerçekleşmemiş demektir.

Diğer toplumların dinî sorumluluğunu düşünürken sürekli gündeme getirilen bir husus, onların en azından adını duymuş oldukları İslam'ı araştırmaları gerektiğidir. Araştırma merakı bir takım ihtiyaçlardan kaynaklanır ve kendisine yönelişin gerçekleşmesi için araştırma alanlarının da bu ihtiyaca cevap verecek bir görünümde olması gerekir. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi her din mensubu bağlı bulunduğu dinin hak, diğerlerinin ise batıl olduğuna tabii olarak inanır. Bir Hristiyan için de son ve evrensel din Hristiyanlık'tır. Kurtuluşun tek yolu da kendi inancıdır⁸⁴. 1960'lara kadar hakim olan ve bugünde evangelik Hristiyanlar tarafından sürdürülen inanca göre, İsa-Mesih, Tanrı'nın insanlara vahyettiği tüm hakikati başka bir aracıya gereksinim duymadan kendisinde barındıran yegane ve nihai vahyidir. Bu nedenle kurtuluşa ermenin tek yolu İsa'ya inanmak, onun eşsizliğini kabul etmektir. Son dönemlerde ortaya çıkan Çoğulcu ve Kapsayıcı Kristolojiler diğer dinlere daha olumlu baksalar da bu inanışlara göre de Hristiyanlık kendi mensuplarını kurtarmak için yeterlidir⁸⁵. Böyle bir alt yapıda olan bir insan, durup dururken yukarıda zikrettiğimiz tiksindirici ve korkutucu imajıyla İslâm dinini araştırma ihtiyacını neden hissetsin? Değil İslâm, din olgusunun kendisi hakkında büyük bir kayıtsızlık ve ilgisizlik içerisinde bulunan; dini, hayatının sadece küçük bir alanına yansıtan⁸⁶ bir Avrupalı Hristiyan'ın zihninde İslam dinini araştırmaya yönelik kendiliğinden bir saikin oluşması nerdeyse imkânsızdır. Gazzâlî de bu hususa dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber hakkında yeterli haberlerin alınmamasının hatta olumsuz istikamette

84) Akdemir, s. 189.

85) Aydın, Mahmut, *İsâ Tanrı mı İnsan mı?*, İstanbul, 2002, s. 19-21, 23 vd., 35 vd.

86) Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, s. 21.

bir bilgilendirmeye sahip olmanın insan zihnini araştırmaya güdülemeyeceğini ifade etmiştir⁸⁷. Öyleyse insan zihninin herhangi bir yönlendirme ve farkına vardırıış olmaksızın İslam'ı araştırma ve akabinde inanmakla mükellef olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim müslümanlar olarak kendimiz ya da herhangi bir yakınımız çocukluğumuzdan beri İslâm'ı hak, diğer dinleri ise batıl olarak öğrenmişizdir. Ve çevremizdeki çoğunluk, kendi dininin yanlış, örneğin Hristiyanlığın hak olabileceği ihtimalini düşünüp de o dini araştırmaya yönelmemiştir. Aynı durum bir Hristiyan, bir Yahudi ya da bir Budist için de geçerlidir.

Kendimizi bir Hristiyan'ın yerine koyup probleme aşağıdaki şekilde empatik olarak yaklaştığımızda şöyle bir tablonun gerçeğe yakın olduğunu iddia etmek mümkündür:

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız gibi Hristiyanlığın olumluluğu diğer dinlerin ve hususen İslam'ın teolojik geçersizliğiyle bilgilendirildik. Tarih derslerinde Müslümanların ülkemizi nasıl işgal ettiğini ve nasıl bir tipolojiye(yukarıda tasvir edilen Arap ve Türk tiplmeleri gibi) sahip olduğunu da hayret ve nefretle öğrendik. Teknoloji, hukuk, eğitim, sağlık vs. sosyal refahı sağlayan pek çok alanda gelişen çağdaş ülkemizde huzurla yaşamaktayız. Müslüman ülkeler ise mevcut durumlarıyla, geri kalmış, bir çoğu açlık sınırında, temel insan hakları açısından eğitime ve kontrole muhtaç, refah seviyesi oldukça geri bir halde. Bununla da kalmayıp terörist eylemlerle dünyayı tehdit etmekte. Bu tehdidin en sıcak yansımaları bir akrabamızın, komşumuzun ya da yurttaşımızın da öldüğü 11 Eylül'de yaşadı. Durum böyleyken hangimiz, mensupları bu halde olan ve kendi dışındakilere dehşet ve korkudan başka bir şey vermeyen İslâm'ı, "belki hak dindir ve bizi saadete ulaştırabilir" diye araştırma ihtiyacını hisseder ve o dini araştırmaya başlarız? Sanırım hiçbirimiz...

Kur'an'ın kimlere hangi şartlar çerçevesinde kâfir dediği, bizlerin bu kavramı kullanırken göz önüne almamız gereken unsurlardandır. Peygamber tebliğini eksiksiz bir şekilde yerine getiriyor, peyder pey nâzil olan Kur'an ayetleri insanlara sorumluluklarını sürekli olarak hatırlatıyor ve gerek Hz. Peygamber gerekse ashâbı dini ve insanî düşünce ve davranışlarda örnek şahsiyetler olarak bir temsil gerçekleştiriyorlardı. Böyle bir ortamda kendilerine sürekli olarak hatırlatılan ilahî öğretileri kabul etmeyenlere "kâfir" denmekte idi. Bu insanlarla, ilahî hakikatlerin kendilerine yeterli düzeyde ulaşmadığı, tam aksine ters yönde bilgilendirme ve yönlendirmelere maruz kalan ve müslümanları çeşitli olumsuzluklar vizyonunda tanıyan bugünün insanlarını, herhangi bir tercih aşamasına gelip irade beyanında bulunmamalarına rağmen "kâfir" diye nitelemek adaletsiz bir yargı olacaktır. Bu tür bir yargı "ilahî adalet" gerçeğinin de izahını güçleştirecektir. Zira hiçbir insan dünyada yaşayacağı coğrafyayı dolayısıyla kültürel çevreyi tercih edemeden var olmaktadır. Şayet sadece doğduğu ve yönlendirmeleriyle büyüdüğü coğrafyanın imkânsızlıklarından dolayı İslam'ı tanıyamama ve bir tercih kullanamamadan dolayı bir insan "kâfir" olarak değerlendirilecek dolayısıyla ebedî hüsrana uğrayacaksa, bunun izah edilebilecek bir yanı yoktur. Yaşam alanlarının farklılığına göre insan ve top-

87) Bkz., Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika*, s. 206.

lumların imtihan alanları da farklıdır. Bu farklılığın nedenlerini, neye göre belirlendiğini, o alanlarda var edilen insanların neye göre seçildiğini izah etmek mevcut bilgi ve akli kabiliyetlerimizi aşmaktadır. Ancak aklın, nasslar bağlamında kavrayıp izah edebileceği boyutları, insanın, kendi ön yargı ve yanlış kabulleriyle izah edilemez hale getirip “ilahî hikmeti” anlamsızlıklar alanına dönüştürmemesi gerekir. Konumuz bağlamında düşündüğümüzde, İslam coğrafyası dışındaki insanların niçin ve neden o bölgelerde var edildikleri, onların tebliğe muhtaçlığa bizlerinse tebliğ etmekle sorumluluğa tercih edilişimiz ilahî iradenin henüz bilemediğimiz yönüdür. Ancak bildiğimiz bir husus var ki, o da Allah'ın kimseye taşıyamayacağı yükü yüklemeyeceği ve bir takım insanların hata ve tembellikleri yüzünden diğer bazı insanların cezalandırmayacağıdır. Dolayısıyla bugünkü müslümanların inandıkları dinlerini diğer insanlara ulaştıramamış olması ve dünya vizyonunda inandıkları dine uygun bir imaj oluşturamamış olmalarının faturası, muhatap kesimlerin “kâfir”liği şeklinde kesilmemelidir. Netice itibarıyla, fizikî imkânsızlıklar, psiko-sosyal engeller yüzünden İslâmî hakikatlerden yeterince haberdar olmayan insanların inanç noktasında sorumlu tutulmayacağını söylemek gerekir⁸⁸.

Ebedî cezanın gerektirici sebebi “küfr” olduğu gibi, ebedi kurtuluşun sebebi de “iman”dır. Tebliğin yeterli düzeyde ulaşmadığı insanlar herhangi bir inkârda bulunmadıkları için kâfir olmamakla birlikte, aynı zamanda inanılması istenen hususlara inanmış olmadıkları için “mümin” de değildirler. Öyleyse bu kesimlerin dünyevî sorumlulukları neleri kapsar ve buna göre uhrevî durumları ne olur? Bu sorunun cevabını kesinlik ölçütleri içerisinde vermek zordur. Fetret ehlinin sorumluluğu bağlamında verilen tarihsel cevaplar da bu zorluğun bir yansıması olarak farklılıklar taşımaktadır. Meseleye yönelik değerlendirmeler asıl olarak aklen bilinmesi zorunlu olan hususlardaki ihtilafa dayanır⁸⁹. Ancak dinî bilginin ulaşması ile bilinebilecek hususlarda sorumluluğun olmayacağı hususunda genel bir kanaatin olduğunu söyleyebiliriz. Sadece Haricîler, Peygamberin bi'seti esnasında dünyanın üçra köşelerinde bulunan ve bu nedenle davetten haberi bulunmayan kişilerin, Peygambere iman ve şeriatını bilmekle mükellef olduklarını, bu halleriyle ölürlerse kâfir ve cehennemlik olacaklarını ifade etmişlerse de bu görüş reddedilmiştir⁹⁰. Öncelikli olarak belirtmeliyiz ki bu hususta verilen hükümler tamamen yoruma dayalıdır ve tahminlerden ibarettir. Her görüşün lehinde ve aleyhinde gündeme getirilebilecek pek çok gösterge vardır. Bu nedenle bu yorumları sadece bir ihtimal olarak sıralamak ve bizce daha olası olanı yine bir tahmin olarak varsaymaktan öteye geçilmemelidir.

Konuyla ilgili iki temel bakış açısı söz konusudur. Aklın sorumluluğunu vahye bağımlı kılan Eş'arîlere göre vahyin kendisine ulaşmadığı insanlar hiçbir şeyden sorumlu tutulmayacaktır. Zira Allah “Peygamber göndermedikçe azab edici değiliz”⁹¹ buyur-

88) Yurdagür, s. 50.

89) Bağdâdî, Abdulkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul, 1928, s. 262.

90) Bkz., İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Kahira, tsz., IV, 50, 51.

91) İsrâ, 17/15.

maktadır. İlahî uyarı ancak davetin ulaşmasıyla gerçekleşeceğinden, iman vuku bulmamış olsa da ahirette bu kişiler azaba muhatap olmayacaktır⁹². Bu kapsama, davetin ulaşmadığı kişilere ilaveten, yaşamış oldukları ortamda mevcut bulunan ihtilaflardan dolayı, daveti anlama imkânı bulunmayanlar da eklenmektedir⁹³. Bağdâdî'nin aktarımından Eş'arîlerin görüşünün yukarıda ifade edildiği şekilde mutlak olmadığını anlamaktayız. O, konuyu aktarırken İslâmî tebliğ ulaşmayan insanları üç kategoride ele alır. 1. Adl ve tevhid hususlarına inanmış ancak hükümleri ve peygamberleri bilmiyorsa hükmü, müslümanlar hakkındaki hükmüdür ve bilmediği hususlarda mazurdur. 2. Ateizm, inkâr ve ta'tîl şeklinde inançsızlık halinde ise hakkında iki ihtimal düşünülür: Herhangi bir peygamberin davetine ulaşmış ve ona iman etmemişse ebedî cezayı hak etmiştir. Kendisine hiçbir davet ulaşmamışsa, mükellef olmaz ve ahirette sevap ya da azabı hak etmez. Şayet Allah azaplandırırsa bu bir cezalandırma değil, adalettir; mükafatlandırırsa bu taate karşılık olan bir sevap değil, cömertliktir. 3. Bu kişi küfre de tevhide de yönelmemişse ne mümin ne de kâfirdir. Allah dilerse, adaleti gereği azaplandırı; dilerse cömertliği gereği nimetlendirir⁹⁴. Bu görüşün temelinde aklın iyiyi ya da kötüyü tespitte belirleyiciliğinin olmaması, dolayısıyla herhangi bir sorumluluğun menşei olamayacağı fikri yer alır. Akıl her ne kadar iyiye yapma ve kötüden uzaklaşma temayülünde yaratılmışsa da iyi ve kötünün hakikatlerini belirlemede yeterli değildir. Hakikati bulmada akla engel olabilecek dahilî ve haricî pek çok faktörün bulunmasından dolayı, onu yönlendirecek bir yardımcıya ihtiyacı vardır ki o da vahiydir⁹⁵. Aklın belirleyebileceği bir takım iyilik ya da kötülükler bulunsun bile, bunların vücubiyetini ve teklifini belirleyemez⁹⁶. Dolayısıyla tüm vaciplerin vücubiyeti sadece din ile bilinebilir⁹⁷.

Ebû Hanîfe, Mu'tezile ve Maturidiyye mensupları ise iyiyi ve kötüyü belirlemede aklın belirli bir yetisinin olduğu kabulünden hareketle dini davetten habersiz olanların bazı sorumlulukları taşıdıklarını kabul ederler. Kur'ân'da insan aklını düşünmeye ve ibret almaya teşvik eden ayetler ve fıtrat olgusu bu bağlamda temel gerekçelerdir⁹⁸. Bu sorumluluklar Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, akıl yürütme yoluyla bilinebilecek iyilikleri yapmak ve yine aklın belirleyebildiği kötülüklerden kaçınmaktır. Ancak aklın bu bilme yetisini zorunlu ve iktisâbî olarak kabul etmenin doğurduğu sonuçlar farklıdır. Şayet davetin ulaşmadığı kişiler *zorunlu bir bilgiyle*, Allah'ın birliğini, sıfatlarını ve hikmetini bilirlerse müslüman hükmünde olurlar. Nübüvvet ve şer'î hükümleri bilmeme hususunda mazurdurlar⁹⁹. Bu nedenle davet ulaşmamış ve iman etmemiş kişiler, aklın ge-

92) Aliyyu'l-Kârî, s. 208; İbn Hazm, el-Fasl, IV, 50; a.mlf., *el-Usûl ve'l-Furû'*, Beyrut, 1984, II, 131.

93) Bkz., Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ahmed, *et-Tahvîf mine'n-Nâr*, Dımaşk, 1399, s. 193.

94) Bağdâdî, *Usûl*, s. 263, 264.

95) Neseffî, II, 17, 23.

96) Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, Nşr. Alfred Guillaume, London, 1934, s. 371.

97) Bağdâdî, *Usûl*, s. 263.

98) Aliyyu'l-Kârî, s. 207, 208.

99) Bağdâdî, *Usûl*, s. 262.

rektirdiği sorumluluğu yerine getirmediği için azap göreceklidir¹⁰⁰. Ancak, *zorunlu bir bilgiyle* tevhid ve yaratıcının adlini bilmemişlerse bu kişiler hakkında sorumluluk yoktur. Dolayısıyla ahirette ne sevap ne de azab söz konusudur¹⁰¹. Tevhid ve adlin ölçüsü ise, kendisi ve diğer varlıkların Allah tarafından yaratıldığı; Allah'ın kadîm, diğer varlıkların ise hâdis olduğu; O'nun benzeri ve eşinin bulunmadığı, adil ve hâkim olup zulmetmediğinin bilinmesidir¹⁰².

Mu'tezile'nin akla güveni tamdır. Bu nedenle aklın, şayet bir takım noksanlıklara mazur kalmamışsa, adalet ve tevhid konularını bilme imkânını iktisâbî(zorunlu değil) görerek, bu bilmeyi tamamen kişinin sorumluluğuna bırakmıştır. Bu nedenle kişinin kendi kazanımıyla gerçekleşecek olan bu bilgiyi tahakkuk ettirmesi, onu nübüvvet ve hükümleri bilmemede mazur kılar. Ancak aklın tespit edebildiği doğrulara inanmayan kişiler cezaya müstehaktır¹⁰³. Aynı şekilde Kerrâmiye de davetin ulaşmadığı kişilerin aklın gerekliliklerini yapmak ve Allah'ın insanlara peygamber göndereceği ilkesini kabullenmek zorunda olduğu kanaatindedir¹⁰⁴.

Her iki yaklaşım tarzında da iki türlü çıkmazsın sonuçları görülmektedir. Birincisi davetin ulaşmadığı kişilerin düşünce ve inanç dünyasında neler olabileceğinin, bu kişilerin salt aklı yetilerle neleri düşünüp kabul ya da reddedeceğinin kesin ve genel surette tespit edilememesinden kaynaklanan bir çıkmaz. İkincisi bu hususta nasslarda kesin bir bilginin mevcut olmaması nedeniyle uhrevî hayatın gaybîliğinin doğurduğu çıkmaz. Fetret ehli kişilerin akli seviyeleri, nazar ve istidlal kapasitelerinin farklılığını dikkate alarak değişik tasniflere yer veren eş-Şaranî, bir uyarıda bulunarak, tüm fetret ehlini tek bir kategoride düşünüp buna göre genel bir hüküm vermenin hatalı olacağını belirtmektedir¹⁰⁵.

Aklın insan davranışları hakkında bir takım doğruları ve yanlışları belirleyebildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu noktada bir sorumluluktan bahsedebileceğinden, davetin ulaşmadığı her insan, aklın objektif olarak kabullendiği iyilik ya da kötülükleri(sınırları net olarak çizilemese de) tercihine göre bir karşılık görecektir. Ancak İslamî kültürümüzün yönlendirmesiyle fitratın ve aklın bir inanç doğrultusunda kodlandığını kabul etsek bile, bunun tahakkukunun mahiyetini test etme olanağımız bulunmamaktadır. Dolayısıyla inanç alanındaki sorumluluğun mahiyet ve sonuçları hakkında tahminlerde bulunabilsek de kesin bir hükme varamadığımızdan, bunun kesin sonucunun Allah'ın takdirinde olduğuna inanmaktan başka bir yol kalmamaktadır.

100) Aliyyu'l-Kârî, s. 208.

101) Bağdâdî, *Usûl*, s. 262, 263.

102) Yahya b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Cümle*, Tah. Muhammed Ammara, Kahire, tsz. (*Resâilü'l-Adl ve'l-Tevhid* içerisinde), s. 310.

103) Bağdâdî, *Usûl*, s. 263.

Davet ulaşmayan kişilerin dinî sorumluluğu hakkında daha geniş malumat için bkz., Akçay, s. 383-431.

104) Bağdâdî, Abdulkâhîr, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Beyrut, , 1977, s. 210, 211.

105) Bkz., eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb, *el-Yevâkîf ve'l-Cevâhîr fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Mısır, 1959, II, 59.